

‘üstâd ibni üstâd’: Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar

Fathers and Sons in Early Ottoman Architecture: ‘üstâd ibni üstâd’

Mustafa Çağhan Keskin¹

ÖZ

Modern dönem öncesinde, mimar ve sanatçılar teoriden ziyade pratik uygulamalara dayanan bir deneyimleme süreci ile yetişmekteydi; ‘baba mesleği’ tercihten ziyade çoğu zaman zorunluluktaki. Yardımcı iş gücü olarak görülen erkek çocuklar, baba tarafından usta-çırak ilişkisi çerçevesine yetiştirilmekte, mesleki birikim nesilden nesile miras bırakılmaktaydı. Günümüze ulaşan kitabeler ışığında XIV. yüzyıldan itibaren en az üç nesil boyunca Anadolu’nun farklı kentlerinde çeşitli yapıların inşasını üstlenen Suriye kökenli Müşeymeş ailesi fertleri Ali, yeğeni Ebu Bekir ile oğlu Ahmed’in Hassa Mimarlar Ocağı gibi kurumsal bir yapıya bağlı olmaksızın Osmanlı bâniler hizmetinde buldukları izlenir. XV. yüzyıl sonunda, devlete bağlı kurumsal mimarlık örgütlenmesi altında istihdam edilen mimarlar arasında da Murad Halife ile oğulları Hayreddin, Hızır Bâli ve İbrahim, Yâkub Şah ile oğlu Hüdâverdi ve Alâüddin Ali [Acem Ali] ile oğlu Hamza gibi baba-oğullar yer alır. II. Bayezid döneminde, devlet eliyle sürdürülen mimarlık faaliyetlerinin Murad Halife ve oğulları ile Yâkub Şah, oğlu ve mesleğinin ilk yıllarında onun ekibinde yer aldığı anlaşılan Alâüddin Ali’den müteşekkil iki temel ekip arasında paylaşıldığı anlaşılır. Bu çalışma, Sinan öncesi Osmanlı mimarlığında, mimarlık pratiğine yön veren babalar ve oğullar, diğer bir deyişle mimar ailelere yönelik bir bakıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Mimarlığı, Müşeymeş Ailesi, Murad Halife, Yâkub Şah, Acem Ali

ABSTRACT

In the early modern period, architects, artists, and craftsman were trained through an experimentation process based on practice rather than a theoretical education. Professional training was based on the traditional master-apprentice relationship within an experience-oriented hierarchy. Taking on the father’s profession was often a necessity rather than a choice. Male descendants, being seen as an auxiliary labor force, were raised by the father within the framework of the master-apprentice relationship, and professional knowledge was handed down from generation to generation. According to the existing inscriptions, the Syrian al-Mushaimish family was not affiliated with any private patron or institutional organization such as the *Hassa Mimarlar Ocağı*, and family members had been coming to Türkiye from Syria since the mid-14th century

¹Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.C.K. 0000-0002-6514-1328

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Mustafa Çağhan Keskin,
İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: caghankeskin@istanbul.edu.tr

Submitted/Başvuru: 13.01.2023

Revision Requested/Revizyon Talebi: 02.03.2023

Last Revision Received/Son Revizyon: 17.05.2023

Accepted/Kabul: 18.05.2023

Published Online/Online Yayın: 19.06.2023

Citation/Atf: Keskin, Mustafa Çağhan, “üstâd ibni üstâd”: Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar”, *Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History* 32(2023), 347-365.
<https://doi.org/10.26650/sty.2023.1233940>

to provide architectural services for various patrons in different regions. By the end of the 15th century, father and son partnerships such as Murad Halife and his sons Hayreddin, Hızır Bâli, and İbrahim; Yâkub Shah and his son Hüdâverdi; and Alâuddin Ali [Acem Ali] and his son Hamza were seen among the architects employed under the institutional architecture organization affiliated with the realm. This study aims to reveal and discuss the father and son partnerships in early Ottoman architecture.

Keywords: Ottoman architecture, the Mushaimish family, Murad Halife, Yâkub Şah, Acem Ali

EXTENDED ABSTRACT

Many well-known actors from the modern architectural environment inherited the profession from a parent and/or had handed it down to their children and even grandchildren. Unlike modern architects who continued their parents' profession through an academic-based education, pre-modern architects learned the architectural profession, which was based on the master-apprentice relationship, directly from their fathers. In other words, they had inherited it from their fathers. Sometimes, the situation of learning a trade from the father continued for generations, and families that had continued the same profession for centuries would dominate the market.

In the early modern period, architects, artists, and craftsman were trained through an experimentation process based on practice rather than a theoretical education. Professional training was based on the traditional master-apprentice relationship within an experience-oriented hierarchy. In institutional schools such as the Ecole des Beaux Arts and Bauhaus, which provided the first modern education in the field of art and architecture, the master-apprentice relationship was one of the basic inputs of the professional maturation process. *Sanâyi-i Nefîse Mektebi* was founded in 1882, and the system and curriculum it used as the first Ottoman school to provide education in art and architecture in a modern sense was created by taking the Ecole des Beaux Arts method as an example.

However, the traditional method became abandoned over time. Today, master-apprentice relationships are quite limited, so much so that even modern architects who chose to follow in their father's profession did not acquire the professional skills from their parents through the master-apprentice relationship. On the contrary, they went through an academic process in which theory had become at least as important as practice.

In pre-modern society, 'taking up a father's profession was often a necessity rather than a choice. Male descendants, being seen as an auxiliary labor force, were raised by their father within the framework of the master-apprentice relationship, and professional knowledge was handed down from generation to generation. The earliest significant examples of the transfer of professional experience and knowledge over generations in Anatolian Turkish architecture and art can be seen in the Ahlat tomb stones.

The Armenian Baylan family, a kind of architectural dynasty, form the most striking example in which the profession of architecture had been passed down from generation to generation. In fact, the history of families dealing with architecture in the Ottoman world dates back to the founding of Ottoman architecture in the 15th century.

According to surviving inscriptions, Ebu Bekir bin Muhammed al-Mushaimish, the architect of the Bayezid Pasha Imaret in Amasya and the Çelebi Sultan Mehmed Madrasa in Merzifon in 1414, was nephew to the Syrian Ali ibn Mushaimish, who had built a mosque in Selçuk (Ayasuluk) on behalf of İsa Bey, the ruler of the Aydınöğlü Emirate in 1375. Ebu Bekir's son, Ahmed, who referred to himself as an *üstâd ibni üstâd* [master and son of the master] alongside his father in one of his own inscriptions was also the architect of the Karacabey Imaret in Ankara in 1427. The Mushaimish family from Damascus were not affiliated with any private patron or institutional organization such as the *Hassa Mimarlar Ocağı*, and members of the family are understood to have come to Türkiye from Syria starting in the mid-14th century to provide architectural services for various patrons in different regions. By the end of the 15th century, father and son teams such as Murad Halife and his sons Hayreddin, Hızır Bâli, and İbrahim; Yâkub Shah and his son Hüdâverdi; and Alâuddin Ali [Acem Ali] and his son Hamza were seen among the architects employed under the institutional architecture organization affiliated with the realm. During the rule of Bayezid II, the architectural activities carried out by the realm were seen to have been shared between Murad Halife and his sons, Yâkub Shah and Alâuddin Ali. The sons had been brought up under the master-apprentice relationship with their fathers and appear to have found a place for themselves among the staff the *Hassa Mimarlar Ocağı* during its founding, albeit with the influence of their fathers.

Since the chief architect Sinan, who was appointed to replace Alâuddin Ali, recruits were employed in the construction processes, causing the chief architect and the members of the *Hassa Mimarlar Ocağı* to be mostly devshirme origin architects, and father-sons lost their influence except for individual examples. This study aims to reveal and discuss the father-sons of early Ottoman architecture.

Mimar Sinan, the grand architect who had been appointed to replace Alâuddin Ali, mostly took on recruits who were employed in construction, thus resulting in the chief architect and members of the Ottoman Guild of Architects to be mostly Devshirme [forced labor] architects. Apart from individual examples, this also caused the father-son teams to lose their influence. This study aims to reveal and discuss the father and son teams in early Ottoman architecture.

Giriş

“Mimarlığın ‘baba’ları bazen gerçekten mimarların babaları da olabiliyor”¹

Modern mimarlık ortamının tanınmış aktörlerinden birçoğu mesleği babasından ve/veya annesinden devralmış ve/veya çocuklarına, hatta torunlarına devretmiş/devretmektedir. Örneğin, babaları gibi mimar olan John Lloyd Wright’ın (ö.1972) kızı Elizabeth Wright Ingraham (ö.2013) ve Frank Lloyd Wright Jr.’ın (ö.1978) oğlu Eric Lloyd Wright, dedeleri Frank Lloyd Wright’ın (ö.1959) mesleğini üçüncü kuşağa taşımışlardır. Finlandiya kökenli Amerikalı mimarlar Gottlieb Eliel Saarinen (ö.1950) ve Eero Saarinen (ö.1961); Amerikalı mimarlar Richard Neutra (ö.1970) ve Dion Neutra (ö.2019); Danimarkalı mimarlar Jørn Utzon (ö.2008) ve Jan Utzon, Alman mimarlar Albert Speer (ö.1981) ve Albert Speer Jr. (ö.2017), Çinli mimar Ieoh Ming Pei (ö.2019) ile iki oğlu Chien Chung Pei ve Li Chung; Portekizli mimar Álvaro Siza ve oğlu Álvaro Leite Siza Vieira ve İsviçreli mimarlar Jean André Tschumi (ö.1962) ve Bernard Tschumi günümüz mimarlık ortamının en bilinen baba-oğulları. Günümüz Türkiye’inde ebeveyninin mesleğini sürdüren mimarlara Şandor Hadi (ö.1986) ve Sevinç Hadi’nin kızları Tülin Hadi; Vedat Dalokay’ın (ö.1991) kızları Sibel Dalokay ve Belemir Dalokay ile oğlu Hakan Dalokay; Hayati Tabanlıoğlu’nun (ö.1994) oğlu Murat Tabanlıoğlu, Behruz Çinici (ö.2011) - Altuğ Çinici çiftinin oğulları Can Çinici, Orhan Şahinler’in (ö.2016) oğlu Fuat Şahinler (ö.2021), Aydın Boysan’ın (ö.2018) oğlu Burak Boysan, Neşet Arolat ve Şaziment Arolat’ın oğulları Emre Arolat gibi çokça örnek verilebilir.

Ebeveyninin mesleğini akademik temelli bir eğitim aracılığıyla sürdüren modern mimarların aksine, modern öncesi mimarlar, usta-çırak ilişkisine dayanan mimarlık mesleğini büyük ölçüde doğrudan babalarından öğrenmekte, diğer bir deyişle babalarından el almaktaydı. Babadan el alma durumu kimi zaman nesiller boyu devam eder, yüzyıllarca aynı mesleği sürdüren aileler piyasaya hakim olurdu. Örneğin, Mısır’da al-Tulûnî ailesi, yönetici elit ile kurdukları akrabalık ilişkileri sayesinde 1377 ile 1517 yılları arasında Memlûk Sultanlarının hizmetinde bulunmuşlardı.² 1162-1299 yılları arasında Roma’da mimarlık, heykeltıraşlık ve mozaik ustası olarak nesiller boyunca ürün veren Cosmati [ya da Cosmas] ailesi kendilerine özgü *Cosmatesk* mozaik üslubunu geliştirmişlerdi.³

1 Selin Biçer, “Mimarlığın ‘Baba’ları”, *arkitera.com*, 18 Haziran 2010. Erişim 6 Haziran 2022. <https://v3.arkitera.com/h54213-mimarligin-babalari.html>.

2 Al Tulûnî ailesi hakkında: Doris Behrens-Abouseif, “Muhandis, Shad, Mu’allim Note on the Building Craft in the Memluk Period”, *Der Islam* LXXII/2 (1995), 296-299. Behrens-Abouseif, bu ailenin Fransa’nın Toulon kenti ile ilişkili olabileceğini, olasılıkla sonradan Müslüman olmuş bir Fransız esire dayanmakta olduğu ihtimalini kaydeder [s. 298, dn. 26]. Ailenin izi sürülebilen son ferdi, Kahire’nin düşüşünden sonra Sultan Selim tarafından İstanbul’a götürülmüştür [Nasser Rabbat, *Mamluk History Through Architecture. Monuments, Culture, and Politics in Medieval Egypt and Syria* (New York: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2010), 37].

3 Cosmati ailesinin tanınmış fertlerinden bazıları, Lorenzo di Tebaldo, Jacopo di Lorenzo, Cosma di Iacopo, Luca di Cosma, Jacopo alter di Cosma, Deodato di Cosma, Giovanni di Cosma’dır. Aile hakkında bakınız: Camillo Boito, *L’Architettura Cosmatesca* (Milano: Tip. Salvi e Compo., 1860); ayrıca: John Henry Parker, *An Introduction to the Study of Gothic Architecture* (Oxford and London: James Perker and Co., 1877), 281.

Orta çağ Türkiye'sinde de mimarlık ve ilişik sanatlarda usta-çırak ilişkisinin ve mesleğin babadan oğula devrinin çeşitli örneklerine rastlanır. Örneğin, Ankara Ahi Şerafeddin [Arslanhane] Camii (1299/1300) ve Kızılbey Camii ile Çorum Ulu Camii (1306) minberleri babası da neccar, yani ahşap ustası olan Ankaralı Muhammed bin Ebu Bekir tarafından yapılmıştı.⁴ Muhammed, muhtemelen aynı yıllarda yenilenen bir XII. yüzyıl yapısı olan Ankara Alâeddin Camii'nin minberini yapan İbrahim ibn Ebu Bekir el-Rumî'nin kardeşiydi.⁵ Siirt Ulu Cami minberini yapan, Hacı Ömer bin Şeyh Osman ile Hacı Muhammed bin Şeyh Osman ise sanatçı kitabesinde belirtildiği üzere kardeşti.⁶ Mesleğin babadan oğula devrine ilişkin en dikkat çekici örnekleri Ahlat mezar taşları sunar. Mezar taşlarında bulunan yazıtlar ışığında 1249-1325 yılları arasında üç nesil boyunca etkinlik gösteren ve çok sayıda usta yetiştiren Ahmed el-Müzeyyin,⁷ oğlu Veys [Üveys] bin Ahmed⁸ ile Veys'in oğulları Asil⁹ ve Muhammed'in¹⁰ adlarına toplam yirmi iki mezar taşında rastlanır. Bu aile tarafından yetiştirilen Esed bin Eyyüb,¹¹ Havend bin Bergî¹² ve oğlu Esed bin Havend¹³ gibi ustaların 1277-1327 yılları arasında ürün verdiği görülür. Yedi mezar taşında adına rastlanan Esed bin Eyyüb, Veys'in öğrencisi olmanın yanında yazıtlardan

-
- 4 Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 39.
 - 5 Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 37.
 - 6 Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 37.
 - 7 Ahmed el-Müzeyyin tarafından yapılan mezar taşları: Nasreddin Ahmed bin Cabir (1249); Kerimeddin Muhammed bin el-Hac Yusuf (1256); Ebu'l Berekât Salih bin Ebi'l-Kasım (1261); Üstad Ali bin Mevdûd (1262). Ayrıca, Kerimeddin Mesud bin Davud (1251) ile Emeturrahman ibni Nureddin el-Galatî (1254)'ye ait mezar taşları ona atfedilmektedir [Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 89-90; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 24].
 - 8 Veys bin Ahmed tarafından yapılan mezar taşları: Emrûddin bin Nureddin Muhammed (1266) Osman bin İzzeddin bin Ebil-Kasım el Galatî (1269); Reşideddin Reışt bin Kadiyu-l Kudad Zeynuddin (1269); Şuh Beğ bin Abdullah (1272) Muhammed bin Türkman (1275) ile tarihsiz anonim bir kabir [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 90; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 24-25].
 - 9 Asil bin Veys tarafından yapılan mezar taşları: İmadeddin İmad bin merhum Kerimeddin (1295); Hüsameddin Hasan el-Erzeni; Kerimeddin İbrahim bin Hacı Şemseddin Muhammed (1300); Şihabeddin Emir Gazi bin merhum Şerefeddin Ömer (1302); Zeyneddin bin Nureddin (1312); Asileddin Ali bin merhum Şerefeddin (1312); İzzeddin Yusuf bin Fahreddin Mirçe (1319); Hüsameddin Muhlis bin merhum ... bin Yusuf el-Meddah (1328) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 92-94; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 26-27].
 - 10 Muhammed bin Veys tarafından yapılan mezar taşları: İmameddin İmad bin Muhammed; Nasih Hatun binti Sedideddin Sedid (1314); İzzeddin Emir Yusuf bin merhum Nureddin Ömer (1325); Saduddin Abdussamed bin merhum İzzeddin Emir Yusuf (1325) ile 1331 tarihli anonim kabir [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 94; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 27-28].
 - 11 Esed bin Eyyüb tarafından yapılan mezar taşları: Muhammed bin Nureddin Osman (1277); Nurullah bin Ahmed bin Haydar (1283); Esededdin Emir Esed (1286); Şemseddin Muhammed bin Ganem (1288); Sedideddin Sedid bin Hacı merhum Nureddin (1291); Şerefüddin Osman bin Muhammed (1292) ve Sanem Hatun binti Rıza [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 90-92; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 25-26].
 - 12 Havend bin Bergî tarafından yapılan mezar taşları: Nureddin Ebu'l-Hasan bin Hacı Şemseddin Muhammed (1314); Ebu Muhammed Yusuf bin Zeyneddin Salih (131?) Şerefeddin Osman bin Muhammed Bahaeddin Ömer (13??) ile anonim lahit (129?) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 94-95; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 28].
 - 13 Esed bin Havend tarafından yapılan mezar taşları: Razieddin Muhammed bin merhum Ömereddin Ebu Bekir (1320); Mahmud bin Şerefeddin Yusuf (1321); Nasreddin Bessasi bin Asil (1321); Kebbire Hatun binti Şerefeddin Osman (1327) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 95; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 28-29].

anlaşıldığı kadarıyla ustasının oğlu Asıl bin Veys ile dört lahitte adı bulunan Havend bin Bergî'nin ustasıydı. Havend bin Bergî'nin oğlu Esed bin Havend de babası gibi bir taş ustasıydı. Ahlat'ta etkinlik gösteren diğer bir aile ise Hacı Yusuf bin Mîran'ın ailesi idi.¹⁴ Hoyeng adlı bir ustanın öğrencisi olan Cum'a bin Muhammed'in¹⁵ yanında yetmişmiş olan Hacı Yusuf, yedi lahitte adı geçen Hacı Mirçe bin Mîran'ın kardeşi;¹⁶ dokuz farklı lahitte adı geçen Hacı Mîran bin Yusuf'un babasıydı.¹⁷ Hacı Mîran bin Yusuf'un oğlu Muhammed bin Mîran ailenin mesleği sürdüren [muhtemelen] son temsilcisi idi.¹⁸ Ahlat'ta iki lahitte adı geçen Kasım mesleği babası Üstad Ali'den devralmış;¹⁹ Ahmed adında bir çırak yetiştirmişti.²⁰ Ahlat'ta 1396/1397 yılında Erzen Hatun Türbesi'ni inşa eden Kasım, aynı zamanda bir mimardı da.²¹ Niğde'de yer alan 1223 tarihli Alaeddin Camii, Sıddık bin Mahmud ve Gazi bin Mahmud adlı iki kardeş;²² Hasankeyf'te bulunan El-Rızk Camii Hacı Muhammed ve Ömer adlı iki kardeş tarafından inşa edildi.²³ Bu kardeşler muhtemelen mesleği babalarından öğrenmişlerdi. 1224 tarihli Malatya Ulu Camii'nin mimarı Yâkub bin Ebu Bekir el-benna el-Malatî yapının inşasında oğlu Ahmed ile birlikte çalışmışlardı.²⁴ Hasankeyf'te 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda vefat eden Uzun Hasan oğlu Zeynel Bey'in türbesinin mimarı Pir Hasan, Üstad Abdurrahman adlı bir mimar ya da ustanın oğluydu.²⁵

Osmanlı dönemi bağlamında akla ilk gelen örnek XVIII. yüzyıl ila XIX. yüzyıl boyunca mimar ve/veya müteahhit olarak beş nesil boyunca mimari üretimine katkıda bulunmuş adeta

- 14 Hacı Yusuf bin Mîran tarafından yapılan mezar taşları: Mîran bin Hacı Mîr Hüseyin el-Haccar (?); Nureddin Ahmed bin Şihabeddin (1318); Rükneddin Yusuf bin Şeyh Esededdin Esed (1325); Emin bin Alişir (1336) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 95-96; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 29].
- 15 Cum'a bin Muhammed tarafından yapılan mezar taşları: Nureddin Ahmed bin Muhammed el-Malacirdî (1297); Sedid bin Kadı Zeyneddin Salih (?) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 92; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 26].
- 16 Hacı Mirçe bin Mîran tarafından yapılan mezar taşları: Taceddin Hasan bin Süleyman (1319); Kemaeddin bin Haydar (1326); Nasıha Melek binti Mahmud (1326); İnanç Melek binti Osman (1330); Pehlivan Emir bin İzzeddin Yusuf (1331); Alaeddin bin Sedideddin (?); Emir Hızır (1327) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 96-97; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 30-31].
- 17 Hacı Mîran bin Yusuf tarafından yapılan mezar taşları: Emir Taceddin bin Şeyh Emin (1320); anonim lahit (1321); Kerime Hatun (1324); Rüstem bin Bihter Muhammed Ferraş el-Horasanî (1326); Şemseddin Muhammed bin İzzeddin Yusuf (1334); İbni Nur Şerefeddin Osman bin Ferraş el-Horasanî (1336); Ayşe Hatun binti Sadr Kâmerüddin Muhammed (1343); anonim lahit (?) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 96; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 29-30].
- 18 Muhammed bin Mîran tarafından yapılan mezar taşları: Emsile Hatun binti Hüsam (1378) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 97; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 32].
- 19 Kasım bin Üstad Ali tarafından yapılan mezar taşları: Emir Birmiş bin Emir-ül Kebir (1412) ve Paşa Hatun binti Emir Şeyh Şeref (139?) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 98; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 32].
- 20 Ahmed tarafından yapılan mezar taşları: Hoca Muhammed bin Hüseyin (1420) [Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 98; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 33].
- 21 Leo Aryeh Mayer, *Islamic Architects and Their Works* (Geneve: Kunding, 1956), 114; Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, 98; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 361-364.
- 22 Mayer, *Islamic Architects*, 121; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 238-243.
- 23 Mayer, *Islamic Architects*, 89; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 154-156.
- 24 Mayer, *Islamic Architects*, 132; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 244-245, 263.
- 25 Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 366-369. Mayer, *Islamic Architects*, 64.

bir mimarlık hanedanı olan Balyanlardır. Ailenin ilk üç nesli, Meremmetçi Bâli Kalfa ve iki oğlu Senekerim (ö.1833) ve Krikor (ö.1831) ile Krikor'un oğlu Garabet Amira (ö.1866) baba mesleğini usta-çırak ilişkisi aracılığıyla sürdüren alaylı mimarlardı. Ailenin dördüncü ve beşinci nesil üyeleri, Garabet Amira'nın dört oğlu, Nigoğos (ö.1858), Hagop (ö.1875), Simon (ö.1894) ve Sarkis (ö.1899) ile Nigoğos'un oğlu Levon Bey (ö.1925) ise baba mesleğini mimarlık eğitimi olarak icra eden diplomalı mimarlardı.²⁶

Oysa, baba-oğulların Osmanlı mimarlık ortamındaki ilk örnekleri Balyanlar'dan çok daha eskiye gider. Suriye kökenli el-Müşeymeş ailesine mensup Ebu Bekir ve oğlu Ahmed; Murad Halife [Kalfa] ve oğulları Hayreddin, Hızır Balî ve İbrahim; Yâkub Şah ve oğlu Hüdâverdi ile Alâeddin Ali ve oğlu Hamza, Sinan öncesi Osmanlı mimarlığının baba ve oğullarıdır. Bu çalışma, erken Osmanlı mimarlık ortamında ürün vermiş baba ve oğullara bir bakıştır.

Müşeymeş Ailesi

Erken Osmanlı mimarlığında kaynaklar eşliğinde izi sürülen ilk baba-oğul Ebu Bekir ve oğlu Ahmed'dir. Amasya çevresinde etkinlik gösterdiği anlaşılan Ebu Bekir, Bayezid Paşa İmaretî ve Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nin mimarıydı. Amasya'da 1414 tarihinde inşası tamamlanan Bayezid Paşa İmaretî'nde bulunan müstakil sanatçı kitabesinde '*el-Mu'allim Ebû Bekir bin Muhammed el-Ma'rûf bi-ibni Müşeymeş ed-Dımaşkı*' künyesi ile zikredilen Ebu Bekir, Amasya yakınlarındaki Merzifon'da 1417 tarihinde tamamlanan Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nin inşa kitabesinde ise '*Ebû Bekir bin Muhammed Hamza el-Müşeymeş*' künyesi ile anılır. Kitabelerde yer verilen künyeye göre, Ebu Bekir, Dımaşk [günümüz Şam kenti] yani Suriye kökenli Müşeymeş ailesine mensuptur.

Farklı yapılarda izlenen kitabeler, Müşeymeş ailesinin XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de çeşitli yapılarda görev aldığı bildirir. Ailenin kitabeler aracılığıyla izi sürülebilen ilk ferdi, Ebu Bekir'in amcası olduğu anlaşılan ve adına Selçuk'ta (Ayasuluk) 1375 yılında inşası tamamlanan Aydınolu İsa Bey Camisi'nde rastlanan Ali ibn Müşeymeş el-Dımaşkı'dir.²⁷ Plan kurgusu bakımından Şam Emeviye Camisi'nin küçük ölçekli bir uyarlaması olan ve Suriye-Mısır [Zengî-Eyyubî-Memlûk] dekorasyon repertuarının örneklerini sunan İsa Bey Camisi'ni inşa eden Ali ibn Müşeymeş'in, Emeviye Camisi'ni çok yakından tanıdığı anlaşılır. Bu durum, onun, mimari kariyerinin erken dönemini Suriye'de geçirdiğine, diğer bir deyişle olgunluk çağında Batı Anadolu'ya geldiğine işaret eder. 1375 tarihli İsa Bey Camisi ile 1414 tarihli Bayezid Paşa İmaretî'nin inşası arasında geçen sürede aile üyelerine ilişkin herhangi bir veri bulunmasa da, Batı Anadolu'da, Osmanlı ve Beyliklere ait bölgelerde almaşık kemer örgüsü, Zengî düğümü, özenli mermer ve taş işçiliği gibi Suriye-Mısır mimari fragmanlarının izlenebildiği bir grup yapıya rastlanır. Mimarlık ve sanat tarihi araştırmalarında Suriye mimari

26 Bûke Uras, *Balyanlar, Osmanlı Mimarlığı ve Balyan Arşivi* (İstanbul: Korpus, 2021); Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü* (İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi, 1993); Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı* (İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 2010).

27 Mayer, *Islamic Architects*, 54; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 347.

geleneği ile bağlantıları sıklıkla tartışılan dikkat çekici iki yapı 1396 tarihli Milas Firuz Bey İmaretı ve 1404 tarihli Balat İlyas Bey Camisi'dir.²⁸ Rum ustaların da katılımıyla inşası gerçekleştiği anlaşılan ve Geç Dönem Bizans mimarisi ile paralellik gösteren taş-tuğla almaşık duvar örgüsünün karakteristik olduğu Orhan ve Murad Hüdavendigâr dönemi yapılarından özellikle özenli taş işçiliği ve mermer kullanımı ile ayrışan 1378-1392 yılları arasında inşa edilen İznik Yeşil Cami, 1399 yılına tarihlenen Bursa Ulu Cami ile 1400 yılı civarına tarihlenen Yıldırım İmaretı, Müşeymeş ailesi ve bu aileye yakın usta-sanatçı gruplarının görev almış olabileceği yapılar olarak değerlendirilebilir.²⁹

Ali ibn Müşeymeş'in kardeşi olduğu anlaşılan Muhammed Hamza'nın oğlu Ebu Bekir'in, Ankara Savaşı'nı izleyen siyasi belirsizlik ve aynı zamanda mimari duraksama devri olan Fetret Dönemi'ni izleyen yeniden yapılanma ve imar sürecinde, Amasya çevresinde faaliyet gösteriyor oluşu ailenin Batı Anadolu'dan İç Anadolu'ya hareket ettiğine işaret eder. Muhammed Hamza'ya ilişkin net bir kayıt bulunmamakla birlikte, Amasya yakınlarında küçük bir kasaba olan Gümüş'te bulunan 1415 tarihli Haliliye [Halil Paşa] Medresesi'nin güney penceresi üzerinde yer alan '*Muhammed hizmet iderdi bu Kâdı Bey'e mi 'mardı'*' şeklindeki Türkçe kitabede yapının mimarı olduğu ilan edilen mimar Muhammed'in, Ebu Bekir'in babası olması muhtemeldir.³⁰

Ebu Bekir'in oğlu Ahmed ise, 1427 tarihli Ankara Karacabey İmaretı'nin mimarıdır. İnşa kitabesi, Ahmed'in, el-mu'allim Ebu Bekir el-Müşeymeş'in oğlu olduğu bildirir ve onu 'üstâd oğlu üstâd' sıfatıyla tanımlar; '*üstâd ibni üstâd Ahmed ibnü Ebû Bekr el-Müşeymeş el-mu'allim*'.³¹ Ahmed'in kimliğine ilişkin en net bilgiyi veren söz konusu kitabede yer

- 28 İlknur Altuğ Kolay, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999), 126; Aynur Durukan, *Balat, İlyas Bey Camii* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 20; Godfrey Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012), 39; Ayda Arel, "Menteşe Beyliği Mimarisi ve Balat İlyas Bey İmaretı: Bir Aidiyet Sorunu", *Balat İlyas Bey Külliyesi Tarih Mimari Restorasyon* içinde, haz. M. Baha Tanman ve Leyla Kayhan Elbirlik (İstanbul: DAI, 2011), 73; Baha Tanman, "İlyas Bey Camii'ne İlişkin Bazı Düşünceler", *Balat İlyas Bey Külliyesi Tarih Mimari Restorasyon* içinde, haz. M. Baha Tanman ve Leyla Kayhan Elbirlik (İstanbul: DAI, 2011), 90; Sema Gündüz Küskü, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 208-210; Mustafa Çağhan Keskin, "Syrian-Origin Architects Around Amasya Region in the Early 15th Century", *A|Z ITU Journal of the Faculty of Architecture* 12/2 (2015), 19-33.
- 29 Nurçin Çelik, "Bursa Ulu Camiinde Güney Tesirleri", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Cilt I* içinde (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 558-559; Baha Tanman, "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras"* içinde, ed. Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur (İstanbul: YEM Yayınları, 1999), 87; Yıldırım Özbek, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002), 188.
- 30 Keskin, "Syrian-Origin Architects", 25. Kitabe: Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Osmanlı Mimarisinde Yazı* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), 128.
- 31 İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara Abidelerinden Karacabey Mamuresi Vakfiyesi, Eserler ve Tarihi* (İstanbul: İstanbul Numune Matbaası, 1943), 7; İnci Aslanoğlu, *Ankara Karacabey Külliyesi* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1998), 21; Tüfekçioğlu, *Yazı*, 245; Mustafa Çağhan Keskin, "Ankara Karacabey İmaretı Mimarı Dımaşklı Ebu Bekir Oğlu Ahmed Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi* 28/2 (2019), 473-481; Keskin, *Syrian-Origin Architects*, 2015, s. 28-29; Mustafa Çağhan Keskin, "Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi", *Osmanlı Araştırmaları* 48 (2016), 1-37; Mustafa Çağhan Keskin, *Vilâyet-i Rûm'un inşası (Baniler-Vakıflar-Mimari Aktörler): Yörgüç Paşa Ailesi'nin Mimari Etkinliği [1429-1494]* (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2017), 235-245.

alan ve babasına göndermede bulunan *'üstâd ibni üstâd'* ifadesi, kitabenin aşınmasından dolayı yanlışlıkla *'Sinanüddin'* olarak okunmuş ve çoğu muteber yayında bu şekilde yer bulmuştur.³² Oysa, Osmanlı geleneğinde Ahmed isimliler, *'Sinanüddin'* değil, *'Şemseddin'* lakabı ile anılmaktaydı.³³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* adlı on iki ciltlik hacimli kent monografisinde *'Şamice'* namıyla tanınan Şemseddin Ahmed adlı Suriye kökenli bir mimarın 1443-1444 yılında Amasya'da kendi adını taşıyan Şamice Mahallesi'nde bir mescid, çeşme ve mektepten müteşekkil bir vakıf kurduğundan bahseder.³⁴ Hüseyin Hüsameddin'in sözünü ettiği ve halk arasında *'Şamice'* yani *'Küçük Şamî'* olarak nitelendirilen mimar olasılıkla babasına nispeten *'küçük'* sıfatıyla anılan Ebu Bekir oğlu Ahmed olmalıdır. Ahmed'in vakfını Amasya'da kurmuş olması Müşeymeş Ailesi'nin bu kente yerleştiğini düşündürmektedir.

Karacabey İmaretı kitabesinde kendini *'üstâd ibni üstâd'* ifadesi ile tanımlayan Ahmed, göndermede bulunduğu babası Ebu Bekir'i ise Suriye-Mısır mimarlık ortamında, meslekte yüksek rütbeli deneyimli kişilere verilen *'el-mu'allim'* unvanı ile zikreder.³⁵ Aynı unvan ile anılan diğer bir mimar, Amasya'da Bayezid Paşa İmaretı'nde, Ebu Bekir ile birlikte görev alan ve son cemaat revağının üzerinde bulunan sanatçı kitabesinde *'abdü'l-fakir el-mu'allim Zeynüddin bin Zekerıyyâ'* şeklinde anılan Zekerıyya oğlu Zeynüddin'dir.³⁶ Suriye-Mısır mimarlık ortamında has bu unvanı taşıyor olması, Zeynüddin'in de Suriye kökenli, diğer bir deyişle, Müşeymeş ailesi ile bağlantılı ya da ailenin bir üyesi olduğuna işaret eder.³⁷

Müşeymeş ailesine ilişkin kaynaklara yansıyan başka bir veri bulunmamaktadır. Ancak, XV. yüzyılın ilk yarısında Amasya çevresinde, Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Hamamı, 1426/1427 tarihli II. Murad Camisi, Havza'da 1429/1430 tarihli Mustafa Bey İmaretı, Amasya'da 1430 tarihli Amasya Yörgüç Paşa İmaretı ile Osmancık'ta 1430/1431 tarihli Koca Mehmed Paşa İmaretı gibi anıtsal mimari yapılar ile Ebu Bekir'in mimarlığını üstlendiği Bayezid

32 Mübarek Galib, *Ankara, İkinci Kısım: Kitabeler* (İstanbul: Maarif Vekâleti, 1928), 25; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1972), 262; Mayer, *Islamic Architects*, 124; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979), 205; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 415-416; Özbek, *Taş Süsleme*, 400; Gündüz Küskü, *Anadolu Selçuklu Geleneği*, 108; Blessing, *Architecture and Material*, 97.

33 Yahyâ bin Mehmed el-Kâtib, *Menâhicü'l-İnşa*, haz. Fahri Unan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 37. Osmanlı kaynaklarıyla hayli uğraşmış olan ve daha ziyade mahkeme sicil kayıtlarına dayanarak meydana getirdiği *Bursa Kütüğü* adlı ansiklopedik araştırmasında Bursa'da farklı zamanlarda yaşamış çokça kişiye yer veren Kamil Kepecioğlu da bu geleneğin yerleşikliğine işaret ederken, Ahmed adlı kişilerin *Şemseddin* lakabıyla anıldığını bildirir.

34 Abdî-Zâde Hüseyin Hüsâmeddin (Yaşar), *Amasya Tarihi* (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), I: 85.

35 Yukarıda zikredilen al Tulûni ailesi fertlerinin de kullandığı el-muallim unvanı için: Behrens-Abouseif, "Muhandis, Shad, Mu'allim", 296. Ayrıca: Patricia Blessing, *Architecture and Material Politics in the Fifteenth-Century Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge Universtiy Press, 2022), 105. Ebu Bekir'in adının geçtiği kitabeler: Tüfekçioğlu, *Yazı*, 115-126.

36 Tüfekçioğlu, *Yazı*, 121.

37 Mustafa Çağhan Keskin, "XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları ve Mimarlık Ortamı", *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, ed. Yıldırım Özbek ve Ayşe Budak (Konya: Literatürk, 2020), 159.

Paşa İmaret'i ve Çelebi Sultan Mehmed Medresesi arasındaki inşa tekniği ve taş dekorasyon programı bakımından izlenen paralellikler ve tekrarlanan uygulamalar, çağdaşlık ve coğrafi yakınlık dikkate alındığında Müşeymeş ailesinin ikinci ve üçüncü kuşağı ile ilişkilendirilebilir.³⁸

Murad Halife ve oğulları

XV. yüzyılın sonunda, Murad Halife [Kalfa] ve üç oğlu Osmanlı bânilerin hizmetinde mimarlık mesleğini icra etmekteydi. Abdullah oğlu Murad Halife, 1495/1496 yılında inşa edilen Geyve Köprüsü'nde yer alan yazıtta '*Mimar Murad bin Abdullah*' künyesi ile zikrediliyordu.³⁹ Topkapı Sarayı ve surları ile aralarında Eyüp Camisi'nin de bulunduğu çok sayıda cami inşa ettiğini, Galata'da bir kiliseyi camiye çevirdiğini [sözü edilen yapı Arap Camii olmalı] ve uzun yıllar boyunca hizmet verdiği bildiren dönemin görgü tanıklarından Ruhi Çelebi; 1499 yılında, İnebahtı Kalesi'nin onarımı için görevlendirilmesinden bahsederken Murad Halife'yi, II. Bayezid'in "*mi'mârlarının re'isi*" olarak nitelendirmektedir.⁴⁰ Murad Halife, 1500 yılında, '*Mi'mar Murâd bin Abdullah*' adıyla bir vakfiye düzenleyerek, Fatih'te Abid Çelebi Mahallesi'nde bulunan mescide bir dükkan ile sekiz hücre vakfetti.⁴¹ 1501 yılından sonraki belgelerde adına rastlanmayan Murad Halife bu tarihten önce mesleği bırakmış ya da vefat etmiş olmalı.

Oğullarından Hayreddin, mesleki kariyerinin önemli kısmını II. Bayezid döneminde geçirdi. Osmanlı müelliflerinden Tayyârzâde Atâullah Ahmed [ya da kısaca Atâ] (ö.1877) kaleme aldığı tarihinde, II. Bayezid'in İstanbul, Edirne, Amasya'daki külliyesi ile Edirne, Osmancık, Geyve ve Manisa'da inşa ettirdiği taş köprülerin de aralarında bulunduğu dönemin belli başlı inşa faaliyetlerini Hayreddin'e atfeder.⁴² Atâ'yı referans alan çok sayıda modern araştırmacı bir dönemin neredeyse tüm yapılarını Hayreddin'e mal ederek onu zaman içinde

38 Yapılar arasındaki benzerliklere işaret eden bazı çalışmalar: Rüstem Bozer, "Amasya ve Çevresinde Erken Osmanlı Dönemine Ait Üç Ahşap Kapı", *Osmanlı*, c.11 (Ankara: 1999), 292-293; Şakir Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1453)* (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 52, 65; Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 510; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: YEM Yayınları, 2007, 151; Keskin, "Syrian-Origin Architects", 25-33; Keskin, *Vilâyet-i Rûm'un inşası*, 240-250.

39 İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983), 79; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002, 118; Stefanos Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi", *Afişe Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları* içinde, ed. Aygül Ağır, Deniz Mazlum ve Gök Cephaneçigil (İstanbul: Literatür Yayınları, 2005), 45; Keskin, "XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 163.

40 Victor Louis Ménage, "Edirne'li Rûhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan* içinde (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 330-331; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 49; Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 209.

41 Ömer Lütfi Barkan – Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1970)'den naklen Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 49; Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 209.

42 Rıfık Melül Meriç, "Beyazıt Câmii Mimârı. II. Sultan Bâyezid devri Mimarları ve Bazı Binaları. Beyazıt Câmii ile Alâkâli Hususlar, San'atkârlar ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırmalar Dergisi* 2 (1958), 7-76.

adeta Mimar Sinan ayarında ikonik bir figür haline getirmiştir.⁴³ Oysa, dönem kaynaklarına dayanan araştırmalar, İstanbul Bayezid Camisi'nin mimarının Hayreddin olmadığını ortaya koymuştur.⁴⁴ Hayreddin, kuşkusuz ona atfedilen tüm yapılarda olmasa da bazılarında görev almıştı. Örneğin, 1508 yılında tamamlanan Bursa Pirinç Hanı'na su yolu meremmetçisi olarak atanmıştı.⁴⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, Hayreddin'in, 1509 yılında yaşanan deprem sonrası, II. Bayezid için Edirne'de geçici bir konut inşa ettiği kaydeder.⁴⁶ Ruhi Çelebi'ye göre, *'Mi'mâr Hayrû'ddin ibni Mi'mâr Murâd'* 1510 yılında depremde Galata bölgesinde yıkılan yapıların onarımı ile görevlendirilmişti.⁴⁷ 1511 yılında, Bayezid Camisi suylucubaşı olarak ödüllendirildi.⁴⁸ Oldukça varlıklı bir kimse olduğu anlaşılan Hayreddin, 1489 yılında bir vakfiye düzenlettirerek kendi adını taşıyan 'Üstâd Mi'mâr Hacı Hayrû'ddin Mahallesi'nde inşa ettirdiği mescide on üç dükkan ile otuz dokuz hücre vakfetti.⁴⁹

Murad Halife'nin diğer oğlu Hızır Balî, 1509 yılında sultan II. Bayezid tarafından hizmetlerinden dolayı ödüllendirilenler arasında yer almaktaydı. 1510 yılında, Dimetoka Sarayı'nın onarımı nedeniyle bir kez daha ödüllendirilen Hızır Balî, 1511 yılında ise diğer mimarlar, Hüdâverdi bin Yâkub Şah, Alâüddin Ali [Acem Ali] ve oğlu Hamza, Yusuf bin Papas, Derviş Ali ve Mahmud ile birlikte hilat giydi.⁵⁰ 1525 ila 1534 yılları arasındaki *Cemâ'ât-ı Mi'mâran* kayıtlarına göre 7 akçe yevmiye almaktaydı.⁵¹ Murad Halife'nin hakkında pek fazla bilgi bulunmayan diğer oğlu İbrahim ise, kardeşi Hızır Balî'nin de adının geçtiği 1525 ila 1534 yılları arasındaki *Cemâ'ât-ı Mi'mâran* kayıtlarına göre 8 akçe yevmiye almaktaydı.⁵²

Belgeler ve dönemin görgü tanıklarının kayıtları ışığında Murad Halife ve üç oğlunun, devlete bağlı olarak çalışan kadrolu mimarlar olduğu anlaşılmaktadır.

Yâkub Şah ve oğlu Hüdâverdi

Sultan Şah oğlu Yâkub Şah, İstanbul Bayezid Külliyesi [ve muhtemelen Bayezid'in Amasya, Tokat ve Edirne'deki diğer külliyelerini] inşa eden ekibin başında idi.⁵³ İlk kez, 1490

43 Semavi Eyice, "Hayreddin, Mimar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.17 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 55-56.

44 Meriç, "Beyazid Câmii Mimârî", 7-76; Sönmez, *Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 462.

45 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, haz. Hüseyin Algün, vd., (İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), II: 173; Yüksel, *II. Bâyezid Yavuz Selim Devri*, 79; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 45.

46 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, yay. haz. Ali Çavuşoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 389.

47 Ménage, "Edirne'li Rûhi'ye Atfedilen", 326.

48 Meriç, "Beyazid Câmii Mimârî", 71; Yüksel, *II. Bâyezid Yavuz Selim Devri*, 285, dn. 9; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 39, 45; Mustafa Çağhan Keskin, "II. Bayezid Dönemi Amasya Çevresinde Yerel bir Bani: Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa", *Art-Sanat* 5 (2016), 63-82.

49 Barkan-Ayverdi'den naklen Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 45; Yüksel, *II. Bâyezid Yavuz Selim Devri*, 285-286.

50 Meriç, "Beyazid Câmii Mimârî", 61-70; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 40.

51 Zarif Ongun, "Hassa Mimarları", *Arkitekt* 96, (1938), 333-342; Meriç, "Beyazid Câmii Mimârî", 27, Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 45; Keskin, "Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa", 72.

52 Ongun, "Hassa Mimarları", 333; Meriç, "Beyazid Câmii Mimârî", 27, Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 45.

53 Meriç, "Beyazid Câmii Mimârî", 5-76. Sultan Bayezid'in inşa ettirdiği külliyeler arasındaki benzerliğe vurgu

yılında Kili Kalesi'nin onarımına ilişkin kayıtlarda ismine rastlanan Yâkub Şah, bu belgede 'Ermeni mi'mar' şeklinde anılmaktaydı.⁵⁴ 1502 tarihli bir kayıтта 'üstâd Ya'kûb Şâh el-mimâr el-mühtedi' olarak geçmesi, Ermeni olduğu anlaşılan Yâkub Şah'ın, bu yıllarda kendi isteği ile din değiştirerek Müslüman olduğuna işaret eder.⁵⁵ Yeğenin, 1506 yılında, Amasya'dan saraya elma getirmiş ve karşılığında 2000 akçe almış olması Amasyalı olduğunu düşündürür.⁵⁶

İstanbul Bayezid Camisi'nin inşası sırasında sultan tarafından sekiz kez taltif edilen Yâkub Şah; 1503 yılında 3000 akçe ve elbise, 1504 yılı içinde üç kez para ve elbise ile yıl sonunda kubbenin kapanmasını takiben 3000 akçe ile elbise, 1505 yılında caminin tamamlanması ve camiye imam tayin edilmesi üzerine çeşitli hediyeler ile sultanın camiye ilk gidişi şerefine 10000 akçe ve elbise aldı. 1507 yılında Bursa'da inşasına başladığı Pirinç Hanı'ndaki görevinden dolayı, 1507 yılında 3000 akçe ve hilat, 1508 yılında bir kez, 1509 yılında ise iki kez samur kürkle ödüllendirildi.⁵⁷ 1511 yılında İstanbul depreminin ardından yapılan onarımlar nedeniyle yapılan ödüllendirmelere ilişkin hazırlanan yedi mimardan oluşan listede adının bulunmaması, bu tarihten önce vefat ettiğine ya da mesleği bıraktığına işaret eder.

Sözü edilen listenin bir diğer dikkat çeken yanı, Yâkub Şah'ın oğlu olduğu anlaşılan Hüdâverdi'nin ödüllendirilen yedi mimardan biri olmasıdır.⁵⁸ 1510 ila 1515 yılları arasındaki evrakta 'Hüdâverdi bin Ya'kûb Şâh-ı mi'mâr' künyesi ile zikredilmekteydi. 1525-1526 tarihli *Cemâ'ât-ı Mi'mâran* kayıtlarında 18 akçe yevmiye ile dördüncü sırada yer almaktaydı.⁵⁹ Hüdâverdi, tıpkı Murad Halife'nin oğulları Hayreddin, Hızır Balı ve İbrahim gibi, devletin kadrolu mimarları arasında yer bulmuştu.

Alâüddin Ali [Acem Ali] ve oğlu Hamza

Adına belgelerde ilk kez 1503 yılında rastlanan Alâüddin Ali, 1503, 1504 ve 1505 yıllarında mimar Yâkub Şah'ın halifesi, yani baş yardımcısı, sıfatıyla ödüllendirilmişti. 1507 yılında Yâkub Şah ile birlikte Pirinç Hanı'nın inşası için Bursa'ya gitti, 1509 yılında Amasya'da II. Bayezid Camisi'nin onarımı nedeniyle hilat giyerek 2000 akçe ödül aldı. 1510 yılında kendisine, Boğazkesen'de tamamlamış olduğu hamam için hilat ve 2000 akçe, İstanbul surlarının onarımı için 3000 akçe ve elbise, Dimetoka Sarayı'nın onarımı için 3000 akçe ve elbise verildi. 1511 yılında deprem sonrası onarımlar nedeniyle ödüllendirilen yedi mimardan

yapan araştırmalar: Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 39; Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 196; Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, 201-211; Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 173; Keskin, "Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa", 70-74. Yâkub Şah hakkında ayrıca: Blessing, *Architecture and Material*, 203-204.

54 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979), II: 227; Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 173, 209.

55 Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 38, 54. XVI. yüzyıl tahrir kayıtları, Ermeni cemaati içinde 'Yâkub Şah' ve 'Sultan Şah' isimlerinin kullanıldığını ancak Müslüman isimler arasında yer almadığını gösterir.

56 Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 38; Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 209.

57 Meriç, "Beyazıt Câmii Mimâr", 28-30; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 54; Keskin, "Osmanlı Mimarları", 165.

58 Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 39.

59 Ongun, "Hassa Mimarları", 333; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 45.

biriydi. Aynı yılın sonunda Fatih Camisi'nin onarımındaki hizmetlerinden dolayı ayrıca 5000 akçe ile ödüllendirildi.⁶⁰ 1513 yılında Bursa Muradiye Külliyesi'nde Yavuz Sultan Selim'in kardeşleri için inşa edilecek türbenin mimarı olarak görevlendirildi.⁶¹ 1524 yılından önce oğlu Hamza ile birlikte Topkapı sularını düzenledi. 1525-1526 tarihli *Cemâ'ât-ı Mi'mâran* kaydına göre 45 akçe yevmiye ile mimarbaşı idi.⁶² 1525 ila 1529 yılları arasında Topkapı Sarayı'nda gerçekleşen yenileme ve yapılaşmayı üstlenerek, birinci avludaki hizmet yapılarını genişletti, ikinci avluda Adalet Kulesi yanında Yeni Divanhane'yi, üçüncü avluda Arz Odası'nı tasarladı, Has Oda'yı yeniledi, Harem'i genişleterek yeniden düzenledi ve Sünnet Odası'nın bulunduğu yerde bir köşk inşa etti.⁶³ 1528 yılında Yeni Divanhane'nin tamamlanması nedeniyle 3000 akçe ve hilat ile ödüllendirildiğine ilişkin evrakta 'ser-mimar' yani mimarbaşı olarak anılmaktaydı: "in'âm be mi'mâr 'Alâ'üd-dîn ser-mi'mârân ki tamâmkerden-i binâ-i divânâhâne-i 'âmire".⁶⁴ Alâüddin Ali, 1539 yılında vefat etti ve yerine Mimar Sinan mimarbaşı olarak atandı.

1508 yılında, Yavuz Sultan Selim'e bir dilekçe sunarak Amasya'da, sultan ve babasının sevap alması niyeti ile hayrat olarak sekiz çeşme inşa ettirdiğini, ancak vakfettiği köyün gelirinin çeşmelerin giderini karşılayamadığını ve 20000 ila 30000 akçe borçlandığını bildirerek, sultandan halka hizmet için yapılmış bu hayrata yardımcı olmasını arz etmişti.⁶⁵ 1525 yılında bir vakfiye düzenleterek İstanbul ve Galata'da toplam yıllık geliri 16000 akçe civarında olan otuz dükkan, yirmi dört hücre, on bir ev, iki arsa ve 15000 akçe nakit, 1537 yılında yıllık toplam geliri 29000 akçe civarı olan on üç ev, bir hamam, on beş hücre, on beş dükkan, iki mahzen ile bir arsayı ilk vakfiyeye ekleyerek adını taşıyan Acem Alisi Mahallesi'nde inşa ettiği cami, mektep ve zaviyenin giderleri ve evladına vakfetti.⁶⁶

Dönemin mimarbaşı, kendi adına düzenlettiği vakfiyelerde gösterişli unvanlar ile anılmaktaydı. 1525 tarihli vakfiyede işinde yetkin olanların ve hatırlı mühendislerin üstadı, sultanın mimarlarının reisi olarak: 'el-üstâdü'l-kâmilü'l-hâbîr ve'l-mühendisü'l-mâhirü'l-hatîr (...) hakîm 'Alâ'üd-dîn 'Alî Bey ibni 'Abdü'l-kerîm re'isü'l-mi'mârînü'l-emîrîn'; 1537 tarihli vakfiyede ise işinde yetkin olanların ve hatırlı mühendislerin üstadı, mühendislerin sembolü ve

60 Meriç, "Beyazid Câmii Mimârî", 30-70; "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 41; Keskin, "Osmanlı Mimarları", 166. İnşasından kısa süre sonra yaşanan 1509 depreminde zarar gören ve 1766 depreminde tümüyle yıkılan strüktürel Fatih Camisi'nin strüktürel bakımdan oldukça problemlili olduğu anlaşılıyor. Mimarı Atik Sinan'ın öldürülme nedenlerinden biri olasılıkla yapıya ilişkin şüphelerden kaynaklanmaktaydı [Mustafa Çağhan Keskin, "Atik Sinan: Mitler ve Gerçekler Arasında Bir Osmanlı Mimarı", *METU Journal of Faculty of Architecture* 39/2 (2022), 89-95].

61 Yüksel, II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, s. 423.

62 Ongun, "Hassa Mimarları", 333-334.

63 Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Tezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 47-251; Dış Bahçe'de bulunan Mermer Köşk de onun mimarbaşılığı sırasında inşa edilmiştir [Necipoğlu, *Topkapı Sarayı*, 278-282].

64 Necipoğlu, *Topkapı Sarayı*, 114.

65 Dilekçenin fotoğrafı: Ongun, "Hassa Mimarları", 334.

66 Halim Baki Kunter, "Mimar Ali Bey'in bilinmeyen iki vakfiyesi", *V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956* içinde (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960), 438-442; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 41. Acem Ali Külliyesi için: İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimârisinde Kânûnî Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004), VI: 9-16.

mimarların reisi olarak: *'el-üstâdü'l-kâmilü'l-hâbîr ve'l-mühendisü'l-mâhîrü'l-hatîr 'alemü'l-mühendisîn re'isü'l-mi'marîn (...)' 'Alî Bey ibni 'Abdü'l-vehhâb'.*⁶⁷

Vakfiyelerde, künyelerdeki unvanlar dışında dikkat çeken nokta, baba adının 1525 yılında 'Abdülkerim', 1537 yılında ise 'Abdülvehhab' olarak yazılmış olmasıdır. 'Abd' yani kul ön takısıyla başlayan bu isim çeşitlemeleri, Alâüddin Ali'nin mühtedi olduğuna işaret eder.⁶⁸ 1508 yılında, Yavuz Sultan Selim'e sunduğu dilekçeye 'Acem Ali' diye imza atan ve Mimar Sinan'ın 'Acem Alisi' olarak andığı Alâüddin Ali'nin,⁶⁹ bu lakaptan dolayı İranlı olduğu ve Yavuz Sultan Selim tarafından 1514 yılında Çaldıran Savaşı sonrasında Tebriz'den getirilmiş olduğu ortaya atılmış ve çeşitli araştırmalarda kabul görmüştür.⁷⁰ Ancak, ona ilişkin eldeki belgelerin 1503 yılına kadar iniyor olması, bu iddiayı geçersiz kılmaktadır. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla mühtedi olan Alâüddin Ali'nin, 'Acem' lakabını İran bağlantısı nedeniyle almış ise, İran kökenli bir Ermeni olduğu ve kendi gibi Ermeni olan Yâkub Şah'ın yanında mimarlığa başladığı ileri sürülebilir.⁷¹ Gerçekte, 'Acem' sözcüğünün 'İranlılık' dışında farklı anlamları da bulunmaktadır.⁷² Söz gelimi, 'acem' kelimesi 'acemî'den evrilmiş olup Yâkub Şah'ın yanında yetiştiğine, onun çırağı olduğuna bir gönderme ya da Alâüddin Ali'nin küçük bir çocukken devşirilen bir acemi oğlanı olarak yetiştiğine ilişkin bir vurgu olabilir. Öte yandan, konuşma bozukluğu olan kişileri ifade etmekte de kullanılan bu sözcük belki yalnızca böyle bir durumla ilişkilidir.

Kendi gibi mimar olan oğlu Hamza, 1511 yılında, Alâüddin Ali birlikte, İstanbul depremi sonrasında ödüllendirilen yedi mimar arasındaydı. Babasıyla beraber Topkapı Sarayı sularının düzenlenmesini üstlenmişti. 1525 ve sonrasına tarihlenen *Cemâ'ât-ı Mi'mâran* listelerinde adı geçmez.⁷³

67 Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 2010; Keskin, "Osmanlı Mimarları", 167. Benzer şekilde, XVII. yüzyılda başmimarlık görevini yürüten ve yaşadığı dönemde saray entrikalarına katılan Kasım Ağa, 29 Zilkade 1050 H./12 Mart 1641 M. tarihli vakfiyesinde "*devletin bil-fül mimarbaşı, hayır sahibi, saygın, seçkin, vefalı, iyilik sahibi, cömert, iyi ahlaklı ve bina amiri*" olarak anılmıştır. TKG.KK, VKF. Cd., 4b.'den aktaran Aysu Ateş, *17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi* (Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022), 127. Ayrıca Kasım Ağa'nın üvey oğlu, kendisi gibi mimar ve aynı zamanda tersane emini idi. Erhan Afyoncu ve Uğur Demir, *Turhan Sultan* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 58.

68 Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 38; Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 210.

69 "mi'mâr 'Acem Alisi fevt olup mi'mârîk mahlûl olur" [Sinan'ın ağzından Sai Mustafa Çelebi *Tezkiret'ül-Bünyan* içinde: Howard Crane-Esra Akın, *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth-century Texts*, ed. Gülrü Necipoğlu (Leiden: Brill, 2006), 114].

70 Kemal Altan, "Klâsik Türk Mimarlarından Esir Ali", *Arkitekt* 3/75 (1937), 81-83; Zeki Sönmez, "Acem Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 322.

71 Detaylı bir tartışma için: Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 209-210.

72 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 7-18; Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 321; Keskin, "Osmanlı Mimarları", s. 167.

73 Ongun, "Hassa Mimarları", 334; Meriç, "Beyazıt Câmii Mimârı", 70; Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 44-45.

Sonuç

Modern dönem öncesinde, mimar ve sanatçılar teoriden ziyade pratik uygulamalara dayanan bir deneyimleme süreci ile yetişmekteydi. Mesleki eğitim, deneyim odaklı bir hiyerarşi içinde geleneksel usta-çırak ilişkisine dayanmaktaydı. Sanat ve mimarlık alanında ilk modern eğitimi veren Ecole des Beaux Arts ve Bauhaus gibi kurumsal okullarda usta-çırak ilişkisi mesleki olgunlaşma sürecinin temel girdilerindedi. Müfredatında sanat ve mimarlık eğitimi bulunan ilk Osmanlı kurumu Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun olsa da, 1882 yılında, modern anlamda sanat ve mimarlık eğitimi vermek üzere kurulan ilk Osmanlı eğitim kurumu olan Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin sistemi de Ecole des Beaux Arts yöntemi örnek alınarak oluşturuldu. Ancak, geleneksel yöntem zamanla terk edildi. Günümüz mimarlık eğitiminde usta-çırak ilişkisi oldukça sınırlı durumda; öyle ki, 'baba mesleği'ni tercih eden modern mimarlar dahi, mesleği ebeveyninden usta-çırak ilişkisi yoluyla edimlememekte, aksine teorinin en az pratik kadar önem kazandığı bir akademik süreçten geçmekte.

Modern öncesi toplumda, 'baba mesleği', tercihten ziyade çoğu zaman zorunluluktur. Yardımcı iş gücü olarak görülen erkek çocuklar, baba tarafından usta-çırak ilişkisi çerçevesine yetiştirilmekte, mesleki birikim nesilden nesile miras bırakılmaktaydı. Usta-çırak ilişkisi yoluyla kuşaklar arasında aktarılan mesleki birikim Roma'da yaklaşık yüz elli yol boyunca altı nesil boyunca mimarlık, heykeltıraşlık ve mozaik alanında ürün veren, adeta bir aile işletmesine dönüşen Cosmati'ler örneğinde olduğu gibi kimi zaman kendine has bir ekole/üsluba dahi dönüşmekteydi. Anadolu Türk mimarlık ve sanatında mesleki deneyim ve birikimin kuşaklar boyunca aktarıldığının yazıtlar aracılığıyla izlenebildiği en erken tarihli nitelikli örnekler Ahlat'ta rastlanır. Kabirlerde yer bulan sanatçı yazıtlarında, bazılarının mimarlıkla da uğraştığı anlaşılan taş ustalarının çoğunun mesleği kimden öğrendikleri, diğer bir deyişle ustalarının adı da zikredilir. Söz konusu yazıtlar ışığında, taş ustalığında ön plana çıkan birkaç aile ile onların yetiştirdikleri seçkin ustalardan müteşekkil aile ekiplerinin/işletmelerinin varlığından söz edilebilir.

Osmanlı mimarlığında, XIX. yüzyıl boyunca en başat aktörlerden biri olan Balyan ailesi, mimarlık/müteahhitlik mesleğinin nesilden nesile aktarıldığı en çarpıcı örnektir. İmparatorluğun son döneminde en tanınan örneğine ulaşan mimarlıkla uğraşan ailelerin tarihi henüz Osmanlı mimarlığının oluşum sürecine, XV. yüzyıla kadar iner. 1375 yılında Aydınolu İsa Bey adına Selçuk'ta bir cami inşa eden Suriye kökenli Ali ibn Müşeymeş el-Dımışki'nin yeğeni Ebu Bekir bin Muhammed mevcut inşa kitabelerine göre, 1414 tarihinde Amasya'da Bayezid Paşa İmareti ile Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'ni, Ebu Bekir'in oğlu Ahmed ise 1427 yılında Ankara'da Karacabey İmareti'ni inşa ettiler. Kurumsal bir mimarlık örgütlenmesine ya da özel bir bâniye bağlı bulunmayan Müşeymeş Ailesi fertlerinin XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye'den Türkiye'ye geldiği ve farklı bölgelerde, farklı bâniler için mimarlık hizmeti verdikleri anlaşılır. Üç nesil boyunca izi sürülebilene ailenin bilinen son ferdi Ahmed, Amasya'da yerleşmiş ve kariyerini bu çevrede tamamlamış olmalıdır. XV. yüzyıl sonunda, devlete bağlı

kurumsal mimarlık örgütlenmesi olan Hassa Mimarlar Ocağı bünyesinde istihdam edilen mimarlar arasında Murad Halife ile oğulları Hayreddin, Hızır Balı ve İbrahim, Yâkub Şah ile oğlu Hüdâverdi ve Alâüddin Ali [Acem Ali] ile oğlu Hamza gibi baba-oğullar yer alır. II. Bayezid döneminde, devlet eliyle sürdürülen mimarlık faaliyetlerinin Murad Halife ve oğulları ile Yâkub Şah, oğlu ve mesleğinin ilk yıllarında Yâkub Şah'ın ekibinde yer aldığı anlaşılan Alâüddin Ali'den müteşekkil iki temel ekip arasında paylaşıldığı izlenir. Murad Halife ve Yâkub Şah ekiplerinin, XVI. yüzyılın ilk yıllarında mimarbaşı olarak atanan Alâüddin Ali'nin yönetiminde tek çatı altında toplandığı anlaşılmaktadır.⁷⁴ Babalarının yanında usta çırac ilişkisi yoluyla yetişen oğullar, bu süreçte babalarının etkisiyle de olsa, oluşum sürecindeki Osmanlı mimarlık örgütlenmesi ya da Hassa Mimarlar Ocağı'nın kadrosunda kendilerine yer bulmuş görülmektedir. Ocakta görev alan hiçbir oğulun, babalarından boşalan mimarbaşılık mevkiine yükselememiş olmaları, mimarlık alanındaki yetkinlikleri bakımından oldukça düşündürücü. Bu noktada, nepotizm yani akraba kayırma akla geliyor. Hassa Mimarlar Ocağı elbette ekonomik getirisi yüksek bir kurumdu. 1687 yılına ait bir belge, ocakta görev yapan mimarlardan biri görevden ayrılınca yevmiyesinin yine ocakta görev yapan oğluna verildiğini söylüyor. Öyle görünüyor ki, ölen ya da görevden ayrılan bir mimarın oğlu, kendi gibi ocağa bağlı olarak mimarlık görevini sürdürüyor ise yevmiyesinin tamamı oğluna devredilmekteydi.⁷⁵ Bu durum, kadrolaşma motivasyonunun ekonomik nedenlere dayandığını ortaya koyuyor. Alâüddin Ali'nin yerine atanan Mimar Sinan'ın mimarbaşılığında itibaren, inşa süreçlerinde daha ziyade devşirme acemioğlanlarının çalıştırılması, mimarbaşı ve Hassa Mimarlar Ocağı'nın üyelerinin çoğunlukla gayrimüslim kökenli mimarlar olmasına neden olmuş, ocakta birlikte görev yapan baba ve oğullar varlığını sürdürse de ocağın oluşum sürecinde olduğu gibi, ocak hiyerarşisini domine edememişlerdir.⁷⁶

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

74 Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları", 38-39.

75 Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), s. 33.

76 Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 210. Ocakta olmasa da vakıflara bağlı görev yapan meremmetçiler arasında baba ve oğulların yaygın olduğu görülür. Meremmetçiler, özellikle ilgili vakıf yapılarının su ikame sistemine ilişkin özel bir beceri ve deneyim geliştirdiğinden, hayatını kaybeden ya da çeşitli nedenlerle görevinden ayrılan su yolcunun yerine, usta-çırac ilişkisi yoluyla yanında yetişen, ilgili ikame sistemini yakından tanıyan oğlu atanmaktaydı [Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Cilt 3 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995), 1157, 1615]. Vakıf kadrolarında görev alan su yolculara çalıştıkları gün sayısına göre vakıf gelirlerinden ödeme yapılır iken saray su yolcularına ulufe veya tımar verilmektedir [Abdullah Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk, *Belleten*, LII/205 (1988), 1615].

Kaynakça/References

- Abdi-Zâde Hüseyin Hüsâmeddin (Yaşar). *Amasya Tarihi*. Yayına hazırlayan Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş. I. cilt. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.
- Afyoncu, Erhan ve Uğur Demir. *Turhan Sultan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- Afyoncu, Fatma. *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Altan, Kemal. “Klâsik Türk Mimarlarından Esir Ali”, *Arkitekt* 3/75 (1937): 81-83.
- Arel, Ayda. “Menteşe Beyliği Mimarisi ve Balat İlyas Bey İmareti: Bir Aidiyet Sorunu”. *Balat İlyas Bey Külliyesi Tarih Mimari Restorasyon*, hazırlayan M. Baha Tanman ve Leyla Kayhan Elbirlik 55-86. İstanbul: DAI, 2011.
- Aslanoğlu, İnci. *Ankara Karacabey Külliyesi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1998.
- Ateş, Aysu. “17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi”. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1972.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Ekrem Hakkı Ayverdi. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1970.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. 2. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979.
- Behrens-Abouseif, Doris. “Muhandis,Shad, Mu'allim Note on the Building Craft in the Memluk Period”. *Der İslam LXXII/2* (1995): 293-309.
- Biçer, Selin. “Mimarlığın ‘Baba’ları”. *arkitera.com*, 18 Haziran 2010. Erişim 6 Haziran 2022. <https://v3.arkitera.com/h54213-mimarligin-babalari.html>.
- Patricia Blessing, *Architecture and Material Politics in the Fifteenth-Century Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge Universtiy Press, 2022.
- Boito, Camillo. *L'Architettura Cosmatesca*. Milano: Tip. Salvi e Compo., 1860.
- Bozer, Rüstem. “Amasya ve Çevresinde Erken Osmanlı Dönemine Ait Üç Ahşap Kapı”. *Osmanlı*. 11: 285-293. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Can, Selman. *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 2010.
- Crane, Howard ve Esra Akın. *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth-century Texts*, ed. Gülrü Necipoğlu. Leiden: Brill, 2006.
- Çakmak, Şakir. *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1453)*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Çelik, Nurçin. “Bursa Ulu Camiinde Güney Tesirleri”, *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Cilt I* içinde 557-565. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Çerkez, Murat. “Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 2005.
- Çulpan, Cevdet. *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Durukan, Aynur. *Balat, İlyas Bey Camii*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Cilt 3. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995.
- Eyice, Semavi. “Hayreddin, Mimar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17: 55-56. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Gabriel, Gabriel. *Monuments Turcs d'Anatolie*, cilt II. Paris: 1934.

- Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr*, yay. haz. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Goodwin, Godfrey. *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012.
- Gündüz Küskü, Sema. *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Acem", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1: 321. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Karamağaralı, Beyhan. *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*, Cilt 2, haz. Hüseyin Algün, vd. İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "Syrian-Origin Architects Around Amasya Region in the Early 15th Century". *A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture* 12/2 (2015): 19-33.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi". *Osmanlı Araştırmaları* 48 (2016): 1-37.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "II. Bayezid Dönemi Amasya Çevresinde Yerel bir Bani: Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa". *Art-Sanat* 5 (2016):63-82.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "Vilâyet-i Rûm'un inşası (Baniler-Vakıflar-Mimari Aktörler): Yörgüç Paşa Ailesi'nin Mimari Etkinliği [1429-1494]". Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2017.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "Ankara Karacabey İmaretini Mimar Dımaşklı Ebu Bekir Oğlu Ahmed Üzerine Bir Deneme". *Sanat Tarihi Dergisi* 28/2 (2019): 473-481.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları ve Mimarlık Ortamı". *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, ed. Yıldray Özbek ve Ayşe Budak içinde 153-180. Konya: Literatürk, 2020.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "Atik Sinan: Mitler ve Gerçekler Arasında Bir Osmanlı Mimarı", *METU Journal of Faculty of Architecture* 39/2 (2022): 75-104.
- Kolay, İlknur Aktuğ. *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.
- Kolay, İlknur Aktuğ. "14 Yüzyıl Batı Anadolu Beylikler Mimarisi Duvar Örgüsü Bezemesinde Görülen Bizans İzleri üzerine Görüşler". *Sanat Tarihi Defterleri 8 Metin Ahunbay'a Armağan, Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar* içinde 263-273. İstanbul: Ege Yayınları, 2004.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Ankara Abidelerinden Karacabey Mamuresi Vakfiyesi, Eserler ve Tarihi*. İstanbul: İstanbul Numune Matbaası, 1943.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayınları, 2007.
- Kunter, Halim Baki. "Mimar Ali Bey'in bilinmeyen iki vakfiyesi", *V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956* içinde 438-442. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960.
- Martal, Abdullah. "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk, *Belleten* LII/205 (1988): 1585-1654.
- Mayer, Leo Aryeh. *Islamic Architects and Their Works*. Geneve: Kundig, 1956.
- Ménage, Victor Louis. "Edirne'li Rûhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça" *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan* içinde 311-334. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Meriç, Rıfık Melûl. "Beyazıd Câmii Mimârı. II. Sultan Bâyezid devri Mimarları ve Bazı Binaları. Beyazıd Câmii ile Alâkalı Hususlar, San'atkarlar ve Eserleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırmalar Dergisi* 2 (1958): 5-77.
- Mübârek Galib. *Ankara, İkinci Kısım: Kitabeler*. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1928.

- Necipoglu, Gülrü. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*. çev. Ruşen Tezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Necipoglu, Gülrü. *Sinan Çağı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*. Çeviren Gül Çağalı Güven. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Ongun, Zarif. "Hassa Mimarları", *Arkitekt* 96 (1938): 333-342.
- Özbek, Yıldırım. *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Parker, John Henry. *An Introduction to the Study of Gothic Architecture*. Oxford and London: James Perker and Co., 1877.
- Rabbat, Nasser. *Mamluk History Through Architecture. Monuments, Culture, and Politics in Medieval Egypt and Syria*. New York: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2010.
- Sönmez, Zeki. "Acem Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1: 332. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Sönmez, Zeki. *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Tanman, Baha. "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlük Etkileri", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"* editörler Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur içinde 82-90. İstanbul: YEM Yayınları, 1999.
- Tanman, Baha. "İlyas Bey Camii'ne İlişkin Bazı Düşünceler." *Balat İlyas Bey Külliyesi Tarih Mimari Restorasyon* hazırlayan M. Baha Tanman ve Leyla Kayhan Elbirlük içinde 87-92. İstanbul: DAI, 2011.
- Tuğlacı, Pars. *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü*. İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi, 1993.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit. *Erken Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Uras, Büke. *Balyanlar, Osmanlı Mimarlığı ve Balyan Arşivi*. İstanbul: Korpus, 2021.
- Yahyâ bin Mehmed el-Kâtib. *Menâhicü'l-İnşa*. hazırlayan Fahri Unan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Yerasimos, Stefanos. "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi", *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları* editörler Aygül Ağır, Deniz Mazlum ve Gül Cephaneçigil içinde, 37-62 İstanbul: Literatür Yayınları, 2005.
- Yüksel, İ. Aydın. *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983.
- Yüksel, İ. Aydın. *Osmanlı Mimârisinde Kânûnî Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul*. VI. Cild. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004.

